

Πρώιμος σοσιαλιστικός φεμινισμός: κομμουνίστριες και σοσιαλίστριες στον Μεσοπόλεμο

Γιάννα Κατσιαμπούρα

Εισαγωγή-κοινωνικό πλαίσιο

Από τα βασικά διαφοροποιητικά ιστορικά χαρακτηριστικά της περιόδου του Μεσοπολέμου είναι η ένταξη ενός σημαντικού αριθμού γυναικών στην αγορά εργασίας. Οι γενικότερες οικονομικές συνθήκες μετά τα περίπου 9 χρόνια πολεμικής εμπλοκής της Ελλάδας καθώς και η έλευση και εγκατάσταση του ενάμισι εκατ. προσφύγων, οι περισσότερες εκ των οποίων γυναίκες, είχαν ως αποτέλεσμα μαζική για τα μέτρα της εποχής συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας – κυρίως στα αστικά κέντρα. Το τελευταίο δεν είναι ασήμαντη παράμετρος, καθότι η ιστοριογραφία μέχρι στιγμής με τις γυναίκες των αστικών κέντρων έχει ασχοληθεί, κι όχι με τη μεγάλη πλειοψηφία των γυναικών στην επαρχία, τις αγρότισσες.¹

Οι εργαζόμενες γυναίκες, η νέα κατηγορία γυναικών της εποχής, προκάλεσαν ποικίλες αντιδράσεις από διάφορες πλευρές, ενώ η γυναικεία μισθωτή εργασία εύλογα αποτέλεσε ένα από τα μείζονα θέματα του φεμινιστικού κινήματος της εποχής.² Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί επίσης η αύξηση του ποσοστού των εγγράμματων γυναικών, που π.χ. το 1928 φτάνει το ποσοστό του 40%.³ Στον δημόσιο λόγο της εποχής, ο διάλογος όσον αφορά τις γυναίκες και τη συμμετοχή τους στην επαγγελματική και κοινωνικοπολιτική ζωή εστιάζεται κυρίως σε ζητήματα όπως η εργασία, η νομική θέση της γυναίκας και η συμμετοχή στην πολιτική με αιχμή του δόρατος την ψήφο των γυναικών. Η διεκδίκηση μιας δημοκρατικής πολιτείας, με απαραίτητο όρο τα ίσα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, θα αποτελέσει το ενοποιητικό στοιχείο για τις δημοκρατικές κινήσεις, η δε ΕΣΣΔ και το νέο κομμουνιστικό κράτος, το οποίο ακόμη στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 20 θέτει ως πρόταγμα την εκ βάθρου αλλαγή των έμφυλων και οικογενειακών σχέσεων, θα είναι το όραμα για τις κομμουνίστριες.

¹ Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι.*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 338-359.

² Τόνια Καφετζάκη, «Γυναικεία αμφισβήτηση και κομμουνιστική στράτευση. Εργαζόμενες γυναίκες σε μεσοπολεμικά πεζογραφήματα και άρθρα της Γαλάτειας Καζαντζάκη», *Μνήμων*, τχ. 25 (2003), σ. 53-77.

³ Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», ό.π., σ. 343.

Όσον αφορά το φεμινιστικό λόγο, που ενδιαφέρει εδώ, τρία είναι τα ρεύματα που διαμορφώνονται: το συντηρητικό-φιλελεύθερο-αστικό, το σοσιαλιστικό, και το καινοφανές κομμουνιστικό. Τα τρία αυτά ρεύματα, με κοινό μεν στόχο την ισότητα των φύλων, διαφορετικές δε ιδεολογικές, τακτικές και στρατηγικές επιλογές, θα πάρουν οργανωτικές μορφές και θα επιδοθούν σε πολλαπλότητα εκδόσεων για τη δημοσιοποίηση των απόψεών τους και την πίεση για αλλαγές, ακολουθώντας τη «διπλή πολιτική ένταξη», όπως ονομάστηκε η παράλληλη στράτευση σε φεμινιστικό και γενικότερο πολιτικό επίπεδο.⁴ Τομή σε σχέση με τις φεμινιστικές κινήσεις της προηγούμενης περιόδου, όπως την ορίζει η ιστοριογραφία (1887-1920), είναι η συνειδητοποίηση της ανάγκης του συλλογικού αγώνα των γυναικών.⁵ Σε αυτό το τελευταίο εντάσσεται και η σχέση που ανέπτυξαν με διεθνείς γυναικείες οργανώσεις, όπως η Διεθνής Ένωση για τη Γυναικεία Ψήφο, το Διεθνές Συμβούλιο κ.ά.

Τα φεμινιστικά ρεύματα του ελληνικού Μεσοπολέμου

Αστικός φεμινισμός

Εδώ, συνοπτικά, εντάσσονται μια σειρά κινήσεις, συντηρητικού και φιλελεύθερου προσανατολισμού, αρχής γενομένης με αυτή της Καλλιρρόης Παρέν, η οποία εμφανίστηκε στην προηγούμενη περίοδο με βασικό έντυπο έκφρασης το *Εφημερίς των Κυριών*. Σε αυτή τη φάση, το ρεύμα αυτό θα εκφραστεί από το Λύκειο των Ελληνίδων και το περιοδικό *Δελτίον του Λυκείου των Ελληνίδων*. Στόχοι του Λυκείου, εκτός από την ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού, τη διάσωση των παραδοσιακών ηθών και εθίμων, και τις φιλανθρωπικές δράσεις, ήταν η υποστήριξη του «καλώς εννοούμενου φεμινισμού», ενός φεμινισμού που αποφεύγει τις ακρότητες και τους «εξωφρενισμούς» των υπολοίπων ρευμάτων.⁶

Στον συντηρητικό χώρο εντάσσεται και το Εθνικό Συμβούλιο των Ελληνίδων, ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με όργανο το περιοδικό *Ελληνίς*. Το Συμβούλιο θα προσπαθήσει να κρατήσει την ισορροπία ανάμεσα στο Λύκειο και τις ριζοσπαστικές κινήσεις, ενώ η *Ελληνίς*, διευθύντρια της οποίας μέχρι το 1932 ήταν και η

⁴ Δήμητρα Σαμίου, «Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα το Μεσοπόλεμο (1920-1940)», *Διαβάζω*, τ. 198, 14.9.88, σ. 23-28.

⁵ Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Μια ανθολογία, Γνώση, Αθήνα 1985, σ. 27.

⁶ Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, *ό.π.*, σ. 45-46.

σοσιαλίστρια Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού, θα εκδοθεί για δεκαεπτά χρόνια (1921-1940).⁷

Το ριζοσπαστικό φεμινισμό της εποχής προσπάθησε να εκπροσωπήσει ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, που πολλές φορές συνεργάστηκε με το Εθνικό Συμβούλιο σε επιμέρους ζητήματα. Οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες του Μεσοπολέμου, φιλελεύθερης κυρίως ταυτότητας, υποστηρίζουν ότι ο φεμινιστικός αγώνας πρέπει να είναι ανεξάρτητος από οποιαδήποτε κομματική δέσμευση.⁸ Τα πιο γνωστά και μαχητικά μέλη του Συνδέσμου είναι η Αύρα Θεοδωροπούλου, η Μαρία Σβώλου (Δεσύπρη), η Ρόζα Ιμβριώτη, ο Άλκης Θρύλος (Ελένη Ουράνη), η Μαρία Νεγρεπόντη κ.ά. Ο φεμινισμός νοηματοδοτείται πολλαπλά από τα μέλη του: ψυχικός λυτρωμός,⁹ ανακατάταξη του ανθρωπίνου παράγοντα,¹⁰ πατριωτισμός του γυναικείου φύλου,¹¹ απελευθέρωση των γυναικείων δυνάμεων.¹² Αξιοσημείωτη είναι η εκδοτική παρουσία του Συνδέσμου, τόσο με το περιοδικό *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (1923-1936, όταν η μεταξική δικτατορία διαλύει το Σύνδεσμο¹³), στη δημοτική, όσο και με την εκδοτική σειρά Φεμινιστική Βιβλιοθήκη.

Σοσιαλιστικός φεμινισμός

Ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών ιδρύθηκε το 1919¹⁴ από την Αθηνά Γαϊτάνου, σύντροφο του Νίκου Γιαννιού (μετέπειτα Γαϊτάνου-Γιαννιού), αλλά δραστηριοποιείται κυρίως μετά το 1928, όταν εκδίδει το «γυναικείο» τμήμα του περιοδικού *Σοσιαλιστική Ζωή* (μέχρι το 1935). Ο Σοσιαλιστικός Όμιλος συσπειρώνει κυρίως τις γυναίκες-μέλη του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος, που είχε ιδρυθεί το 1917 και διατηρούσε σχέσεις με τη Σοσιαλιστική Διεθνή, τμήμα κι αυτός της Σοσιαλιστικής Διεθνούς των Γυναικών. Οι διατυπωμένοι στόχοι του Ομίλου, όπως αναφέρονται στο πρόγραμμά του και δημοσιεύονται στο περιοδικό *Σοσιαλιστική Ζωή*,¹⁵ κοινό περιοδικό με το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Ελλάδας (1928-1935) με τίτλο «Ζητούμε δικαιώματα οικονομικά, αστικά και πολιτικά», είναι οι εξής:

⁷ Ιδρύτριες του περιοδικού ήταν οι Έδλα Νάζου, Ειρήνη Στράους, Ασπασία Χαλκοκονδύλη, Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού, Στη ΣΕ συμμετείχαν και η Αθηνά Ταρσούλη, Θεώνη Δρακοπούλου (Μυρτιώτισσα), Ειρ. Φωτιάδου, Κλ. Δίπλα-Μαλάμου, Κ. Ζέγγελη, Ρ. Κορομηλά κ.ά. Δήμητρα Σαμίου, ό.π., σ. 26.

⁸ Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σ. 28.

⁹ Αύρα Θεοδωροπούλου, «Το φεμινιστικό κίνημα (γύρω από το γυναικείο συνέδριο του Παρισιού)», *Αναγέννηση*, τ. Α/4, 1926, σ. 219.

¹⁰ Μαρία Σβώλου, *Η θέση του φεμινισμού στην Ελλάδα*, Φεμινιστική Βιβλιοθήκη, Αθήνα χ.χ., σ. 6.

¹¹ Ρόζα Ιμβριώτη, «Γύρω από την ψήφο», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. Α/1-2, 1923, σ. 10.

¹² Άλκης Θρύλος, «Το πρώτο θεμέλιο», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. Α/5, 1923, σ. 1.

¹³ Αγαμέμνων Φαράκος (επιμ.), *Αγνή Ρουσοπούλου 1901-1977*, Αθήνα 1980.

¹⁴ Έφη Αβδελά-Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σ. 48.

α) για τη γυναίκα: πολιτικός γάμος, ίσα δικαιώματα και των 2 γονιών στα παιδιά, συμμετοχή γυναικών στα οικογενειακά συμβούλια, δωρεάν δημοτικά μαιευτήρια, δικαίωμα άμβλωσης, προστασία εργαζόμενης, οκτάωρη εργασία, δικαίωμα διατήρησης ιθαγένειας, αστικά και νομικά δικαιώματα (του συνεταιρίζεσθαι, του μάρτυρα κλπ.)

β) για το παιδί: εννεατάξια υποχρεωτική και δωρεάν εκπαίδευση, ειδικά σχολεία, απαγόρευση ανθυγιεινής εργασίας, υποχρέωση του άνδρα σε αναγνώριση πατρότητας, παιδικά ιατρεία, συσσίτια, απαγόρευση πολεμικών παιχνιδιών κλπ.

γ) για τον λαό: δημοτικά λουτρά, λαϊκά πλυντήρια, λαϊκά υγιεινά σπίτια, δημόσια περίθαλψη φτωχών, δωρεάν θεραπεία αφροδίσιων και φθίσης κλπ.).

Το κεντρικό πρόσωπο του ΣΟΓ ήταν η Αθηνά Γαϊτάνου Γιαννιού (1880-1952). Δασκάλα στην Κωνσταντινούπολη, συμμετείχε στην εφημερίδα *Ο Εργάτης*, έκδοση του Σοσιαλιστικού Κέντρου της Τουρκίας, που διηύθυνε ο Γιαννιός, με δημοσιεύσεις για το γυναικείο.¹⁶ Σε αυτό το πρώτο κείμενο, η Γαϊτάνου-Γιαννιού σκιαγραφεί το πρότυπο της «γυναίκας του μέλλοντος»: «Εξυπνη, μορφωμένη, ελεύθερη. Δεν είναι αναγκασμένη να παντρευθή σαν τα αδύνατα τα άοπλα σημερινά μας κορίτσια. Εργάζεται και κερδίζει όπως οι άνδρες». Το 1911 εγκαθίσταται με τον Γιαννιό στην Αθήνα, δουλεύει σε υπουργείο ως γραμματέας και αργότερα αποκτά μαζί του μια κόρη εκτός γάμου, ρηξικέλευθη στάση ζωής για τις συνθήκες της εποχής, και συμμετέχει στις σοσιαλιστικές κινήσεις που αρθρώνονται γύρω από τον Γιαννιό.¹⁷ Η Α.Γ., όπως προαναφέρθηκε, ήταν διευθύντρια του περιοδικού του Συνδέσμου *Ελληνίς*, όπου κυρίως δημοσιεύει τις απόψεις της σοσιαλιστικής τάσης, συνεργαζόμενη και ταυτόχρονα καταγγέλλοντας τον «αστικό φεμινισμό»,¹⁸ ότι αφ' ενός σε επίπεδο στρατηγικής και τακτικής προσπαθεί να κατακτήσει δικαιώματα «παρακαλώντας τους άνδρες», αφ' ετέρου σε επίπεδο ιδεολογικό και πολιτικό δεν θέτει ζήτημα ταξικών συμφερόντων, αλλά απευθύνεται στις μεγαλοαστές. Στο τέλος της δεκαετίας, οι γυναίκες του Συνδέσμου θα κατηγορηθούν ότι συνοδοιπόροι του Βενιζέλου, «ότι μετέτρεψαν «την αστική γυναικεία κίνηση σε κομματικό εξάρτημα του Βενιζέλου».¹⁹

¹⁵ «Ζητούμε δικαιώματα οικονομικά, αστικά και πολιτικά», *Σοσιαλιστική Ζωή*, Α/1, 1928, σ. 12, Α/3, 1928, σ. 41-42.

¹⁶ «Τι θέλομε εμείς οι γυναίκες», *Ο Εργάτης*, χρ. Α (11.06.1910), αρ.φ. 2.

¹⁷ Ίρις Αυδή-Καλκάνη, *Μια αντάρτισσα της Πόλης στην παραγμένη Αθήνα*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997.

¹⁸ Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», ό.π., σ. 348.

¹⁹ «Βενιζελικός φεμινισμός», *Σοσιαλιστική Ζωή*, Β/19, 1930, σ. 109.

Ο ΣΟΓ θα επιδοθεί συγχρόνως και σε ιδεολογικό αγώνα κατά της κομμουνιστικής πτέρυγας του φεμινιστικού αγώνα, αν και θεωρεί ότι ο ίδιος έχει ως ιδεολογική βάση την πάλη των τάξεων.²⁰ Τα θέματα στα οποία θα επικεντρωθεί, ωστόσο, δεν φαίνεται να θέτουν ζήτημα συνολικού σοσιαλιστικού προτάγματος, αφορούν κυρίως τα αστικά δικαιώματα της γυναίκας εντός και εκτός γάμου, τα δικαιώματα στην εργασία και στην ψήφο. Σε αυτό το τελευταίο σημείο η Α.Γ.Γ. θα διαφοροποιηθεί σε πρώτη φάση από τις ριζοσπάστριες του Συνδέσμου περί καθολικής ψήφου, γιατί «όταν δίδεται η ψήφος σε απροετοίμαστα κοπάδια, εξυπηρετεί μονάχα τους αστούς της δεξιάς»,²¹ θέτοντας όρους για την ισχύ της, όπως τη μόρφωση και την απόκτηση «συνείδησης τάξεως»,²² ενώ στη δεύτερη περίοδο της συζήτησης, μετά το 1928, θα διεκδικήσει δικαίωμα ψήφου χωρίς περιορισμούς ηλικίας και μόρφωσης,²³ εντείνοντας την αντιπαράθεση με τις «βενιζελικές» φεμινίστριες.

Η κομμουνιστική αντιμετώπιση του γυναικείου ζητήματος

Είναι γεγονός ότι η έρευνα σχετικά με τη στάση του ΚΚΕ και των γυναικών κομμουνιστριών απέναντι στο γυναικείο ζήτημα στην πρώτη μεσοπολεμική φάση του δεν είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη. Ενώ υπάρχουν κάποια στοιχεία σε μελέτες για την περίοδο μετά το 1928, όταν αναπτύχθηκε ξανά η συζήτηση κυρίως για τη γυναικεία ψήφο, για την περίοδο 1922-1927 οι αναφορές είναι ελάχιστες. Τα τεκμήρια υπάρχουν, δημοσιεύματα της *ΚΟΜΕΠ* και του *Ριζοσπάστη*, οι αποφάσεις και οι προκηρύξεις του κόμματος, όπως και κάποιες εκδόσεις σχετικά με το γυναικείο, απ' όπου τεκμαίρεται ότι συζήτηση υπήρξε και απ' ό,τι φαίνεται ενδιαφέρουσα, καθότι αναφερόταν όχι μόνο στη βελτίωση της θέσης των γυναικών αλλά και σε συνολική αλλαγή του συστήματος της οικογένειας, των σχέσεων κ.ο.κ., ωστόσο δεν έχουν μελετηθεί και αναλυθεί ακόμη επαρκώς από την ελληνική ιστοριογραφία. Ερμηνεύεται ιδεολογικά το ιστοριογραφικό φαινόμενο αυτό, αλλά δεν είναι του παρόντος. Πάντως, το αποτέλεσμα είναι ότι, ως εκ τούτου, και τα κείμενα αλλά και τα πρόσωπα που φαίνεται να έπαιξαν ενεργό ρόλο στην αντίστοιχη συζήτηση είναι σχεδόν αγνοημένα.

²⁰ Σοσιαλιστική Ζωή, Α/2, 1928, σ. 28.

²¹ Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού, «Η Ελληνίδα και η ψήφος», *Ελληνίς*, Α/3, 1921, σ. 68-70.

²² Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού, «Γύρω από την ψήφο», *Ελληνίς*, Β/10, 1922, σ. 243.

²³ Αγγέλικα Ψαρρά, «Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες: γυναίκες και πολιτική στο Μεσοπόλεμο», Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1988, σ. 67-82, εδώ 75.

Από την ίδρυση του ΣΕΚΕ, διατυπώνεται στο «Αι αρχαί και το Πρόγραμμα του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος», στο σημείο 12, ο προγραμματικός στόχος για τις γυναίκες: «Πλήρης αστική, πολιτική, οικονομική και κοινωνική εξίσωση των γυναικών προς τους άνδρας. Κατάργησις όλων των νόμων που περιορίζουν τα δικαιώματα των γυναικών και του νόθου παιδιού».²⁴ Στην πρώτη αυτή φάση της κομμουνιστικοποίησης του ΣΕΚΕ, η Ιωάννα Κομιώτη, αδερφή του Σπ. Κομιώτη και σύντροφος του Ν. Δημητράτου, στο άρθρο της «Αστικός και σοσιαλιστικός φεμινισμός»,²⁵ ορίζει ως εξής τον σοσιαλιστικό φεμινισμό: ο σοσιαλιστικός φεμινισμός είναι ο σύνδεσμος των 2 φάσεων του κοινωνικού αγώνα, η πρώτη είναι η ισοπολιτεία των δύο φύλων που είναι απαραίτητη για την εγκαθίδρυση της αταξικής κοινωνίας.

Σε αυτή τη φάση, οι γυναίκες κομμουνίστριες δραστηριοποιούνται μέσα από το Γραφείο Γυναικών του Κόμματος, ενώ μεγάλη βαρύτητα δίνεται στην ιδεολογική επιμόρφωση όσον αφορά τα γυναικεία δικαιώματα αλλά και τη συνολική αμφισβήτηση των σχέσεων των δύο φύλων. Στον *Ριζοσπάστη* και στην *ΚΟΜΕΠ* δημοσιεύονται θεωρητικά κείμενα, μεταφράσεις που στόχο έχουν να αναδείξουν τις νέες σχέσεις που θα ισχύσουν στην αταξική κοινωνία, έχοντας ως παράδειγμα το νεαρό μπολσεβίκικο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, ήδη από το 1919 δημοσιεύονται στον *Ριζοσπάστη* κείμενα όπως «Ο ρόλος των γυναικών εις την παγκόσμιον σοσιαλιστική κίνηση»²⁶ ή «Εμείς οι γυναίκες»,²⁷ ενώ τα επόμενα χρόνια, εκτός των άρθρων της Ιωάννας Κομιώτη, στην εφημερίδα²⁸ υπάρχει μια σειρά μεταφράσεων σχετικά με το γυναικείο πρόβλημα: ενδεικτικά, το κείμενο της Κομμουνιστικής Διεθνούς «Η προπαγάνδα στις γυναίκες», ή το άρθρο της Μάρθας Μπιγκώ «Ο κομμουνισμός και η γυναίκα».²⁹ Την ίδια εποχή στην *ΚΟΜΕΠ* περιλαμβάνονται μια σειρά άρθρα για την προπαγάνδα και τη δράση των κομμουνιστών στις γυναίκες.³⁰

²⁴ «Αι αρχαί και το Πρόγραμμα του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος», *Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα*, τ. 1: 1918-1924, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974, σ. 8.

²⁵ Ιωάννα Κομιώτη, «Αστικός και σοσιαλιστικός φεμινισμός», *Ριζοσπάστης*, 5.2.1920, σ. 1.

²⁶ Μετάφραση από την *Le Journal de peuple*, Paris, 8.2.1919, σ. 2.

²⁷ Β., Θ., «Εμείς οι γυναίκες», *Ριζοσπάστης*, 8.8.1919, σ. 3.

²⁸ *Ριζοσπάστης*, 21.9.1921, σ. 2.

²⁹ *Ριζοσπάστης*, 15.8.1921, σ. 2 (Marthe Bigot, «Le communism et la femme», *La Revue communisme*, τ. 1, 1920, 41-45).

³⁰ ΚΟΜΕΠ, Β, 1922, σ. 29-41.

Αργότερα, θα υπάρξουν κείμενα που αναφέρονται ειδικά στους αστικούς θεσμούς και αντιπαραβάλλουν την κομμουνιστική οργάνωση ζωής, όπως το κείμενο του Λ.

Τρότσκι, «Από την παλιά στη νέα οικογένεια».³¹

Η ηγεσία Πουλιόπουλου έθεσε επικεφαλής στο Γραφείο Γυναικών τη Ράικα (Ειρήνη στα σλάβικα) Κομιώτη (Κοντούρη), για την οποία ελάχιστες πληροφορίες διασώζονται, καθώς ακόμη και το πραγματικό όνομά της παραδίδεται διαφορετικά στα λίγα ιστοριογραφικά έργα που την αναφέρουν. Π.χ. ο Π. Νούτσος την αναφέρει ως Ράικα-Ειρήνη Κοντούρη,³² ενώ ο Λουκάς Καρλιαύτης ως Κομιώτη, σύζυγο του Σπ. Κομιώτη.³³ Η Ειρήνη συμμετείχε στην ομάδα του περιοδικού *Κομμουνισμός* (1920-1921), όπου συνδέθηκε με τον Σπύρο Κομιώτη.³⁴

Στο ΚΚΕ τάχθηκε με την άποψη Πουλιόπουλου, χρηματοδοτώντας μάλιστα και κάποιες από τις εκδόσεις του. Διαγράφηκε από το ΚΚΕ με την ομάδα Πουλιόπουλου τέλη του 1927.

Το 1925, όταν το ζήτημα της ψήφου αναζωπυρώνεται, τα κομματικά έντυπα φαίνεται να ασχολούνται πολύ με το γυναικείο. Η Ράικα, με συνεχή αρθρογραφία και μεταφράσεις, θέτει το πλαίσιο για τις κομμουνίστριες: κάθε γυναικεία διεκδίκηση οφείλει να ξεκινά «από την αρχή πως μέσα στη σημερινή κοινωνία δεν είναι δυνατόν να απελευθερωθεί η γυναίκα απ' την καταπίεση και πως στον αγώνα για την απελευθέρωση της γυναίκας ο μόνος φυσικός σύμμαχος είναι η εργατική τάξη, πούναι άλλως τε το μόνο υγιές και θετικό στοιχείο που μπορούμε πάνω του να βασιστούμε».³⁵ Σε αυτό το πλαίσιο αρθρογραφεί για τις αντιφάσεις των αστών φεμινιστριών,³⁶ ενώ συνεργάζεται στενά με την Πολωνίδα κομμουνίστρια Κρεστίνσκυ, που έρχεται στην Ελλάδα ως απεσταλμένη της Ρουθ Φίσερ, από τη Διεθνή Οργάνωση Γυναικών.³⁷ Η ίδια μεταφράζει στον *Ριζοσπάστη* Bauer και το έργο της Kollontai «Ο έρωτας στη νέα κοινωνία».³⁸

Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η γυναικεία απελευθέρωση είναι στενά συνδεδεμένη με τη συνολική κοινωνική αλλαγή, ενώ αποκλειστικός σύμμαχος των γυναικών είναι η εργατική τάξη. Όσον αφορά την οργάνωση, προέχει η γυναικεία παρουσία και

³¹ *Ριζοσπάστης*, 30.9.1923.

³² Παναγιώτης Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα, από το 1875 ως το 1954*, τ. Β1, Γνώση, Αθήνα 1992, σ. 353.

³³ Κώστας Καστρίτης, *Ιστορία του μπολσεβικισμού-τροτσκισμού στην Ελλάδα, μέρος Δ: η νόθα «μπολσεβικοποίηση του ΚΚΕ, 1925-1927*, Εργατική Πρωτοπορία, χ.τ.-χ.χ., σ. 103.

³⁴ Κώστας Καστρίτης, ό.π., σ. 103.

³⁵ *Ριζοσπάστης*, 12 Μαρτίου 1925.

³⁶ Ράικα, «Ο Σύνδεσμος των Ελληνίδων», *Ριζοσπάστης*, 12.3.1925, σ. 1.

³⁷ Κώστας Καστρίτης, ό.π., σ. 103.

³⁸ *Ριζοσπάστης*, 24.2-11.3.1925.

οργάνωση των εργαζόμενων γυναικών στα επαγγελματικά σωματεία με αιχμή του δόρατος τη διεκδίκηση ειδικής προστασίας για τις εργαζόμενες γυναίκες, ενώ απορρίπτεται η άποψη των αστών ριζοσπαστριών ότι η ψήφος θα αποτελούσε πανάκεια για τα γυναικεία ζητήματα, γιατί συνδεόταν εκτός των άλλων με την προπαγάνδισή του αστικού κοινοβουλευτισμού. Η ψήφος θα παραχωρηθεί από τη Βουλή όταν κρίνει ότι είναι αναγκαία για να ενισχυθεί η «πλειοψηφία της μπουρζουαζικής της νομιμότητας», αλλά αυτό δεν θα σημάνει και ουσιαστική αλλαγή της κατάστασης των γυναικών.³⁹ Βασικός στόχος αποτέλεσε η αντιπαράθεση με τον «αποπροσανατολιστικό» «αστικό» φεμινισμό και την «πλαστή χειραφέτηση» που αυτός πρότεινε.⁴⁰

Μετά τη διαγραφή της Ράικας, επόμενη πολύ δραστήρια αρθρογράφος για το γυναικείο είναι η Γαλάτεια Καζαντζάκη, γνωστή κυρίως για το λογοτεχνικό της έργο. Η πρόταση της Γ. Κ. είναι η γυναίκα-επαναστατικό υποκείμενο, που στρατεύεται στον αγώνα για την αλλαγή του κοινωνικού συστήματος. Η κομμουνιστική στρατεύση, η οποία στοχεύει στον αγώνα για όλο τον κόσμο και όχι μόνο για τις γυναίκες, διασώζει και τις γυναίκες, συνδέοντας το πρόβλημα των γυναικών με το γενικότερο των καταπιεσμένων.⁴¹ Η ανατροπή των τρεχουσών αντιλήψεων για τη θηλυκότητα, η κατάργηση της κοκεταρίας, η απομάκρυνση από καθετί που θύμιζε τις «ελευθεριάζουσες» γυναίκες που η Γ. Κ. περιγράφει στα άρθρα της, η απάλειψη της ερωτικής διάστασης ως στοιχείου που κάνει τις γυναίκες ευάλωτες, θεωρείται ότι μπορεί να φέρει πιο αξιόπιστα τη γυναίκα στον αντρικό κόσμο και ιδιαίτερα στην ενεργητική συμμετοχή της στον κόσμο των υψηλών ιδανικών και της πολιτικής.⁴²

Αυτή η γραμμή θα συνεχιστεί μέχρι το τέλος του Μεσοπολέμου και με άλλες εκπροσώπους, όπως π.χ. την Πολυξένη (;), που το 1934 επαναλάμβανε ότι οι γυναίκες «πρέπει ν' αγωνιστούν μαζί με την εργατική τάξη ενάντια στους κεφαλαιοκράτες, για την ανατροπή της εξουσίας τους, για την εξουσία των εργατών και αγροτών, που μόνη αυτή μπορεί να τους δώσει ίσα δικαιώματα, να τις απελευθερώσει απ' την οικονομική και σπιτική σκλαβιά κι απ' όλους τους παλιωμένους νόμους και προλήψεις».⁴³ Είναι χαρακτηριστικό ότι πια δεν

³⁹ Ράικα, «Η άποψή μας», *Ριζοσπάστης*, 4.4.1925.

⁴⁰ Τόνια Καφετζάκη, *ό.π.*, σ. 55.

⁴¹ Τόνια Καφετζάκη, *ό.π.*, σ. 64.

⁴² Τόνια Καφετζάκη, *ό.π.*, σ. 62.

⁴³ Πολυξένη, *Η εργαζόμενη γυναίκα και το Κομμουνιστικό Κόμμα*, Αθήνα 1934, σ. 37. (αναφέρεται σε Αβδελά-Ψαρρά, δεν το έχω δει).

αναφέρονται επεξεργασίες για το πώς θα λειτουργεί αυτή η νέα κοινωνία, παρά μόνο με παραπομπές στη σταλινική Ρωσία...

Εδώ θα έπρεπε να αναφερθεί και η ενασχόληση των αρχαιομαρξιστών με το γυναικείο. Η ΚΟΜΛΕΑ (Κομμουνιστική Οργάνωση Μπολσεβίκων Λενινιστών Ελλάδας) φαίνεται να έχει γυναικείο τμήμα, που εκδίδει το 1932 το περιοδικό *Αγωνιστής-Αγωνίστρια* στη Θεσσαλονίκη (δυστυχώς στάθηκε αδύνατον να βρεθεί).

Άρα

Η συζήτηση για τα δικαιώματα των γυναικών στο Μεσοπόλεμο όσον αφορά τις σοσιαλίστριες και τις κομμουνίστριες, θα μπορούσε να τονίσει επιγραμματικά τα εξής σημεία:

Η πολιτική των σοσιαλιστριών, αν και με δυναμική παρουσία, συχνά ήταν πολύ αντιφατική, ενώ η αντίστοιχη των κομμουνιστριών είχε ορισμένες σταθερές, οι οποίες ήταν σε επεξεργασία μέχρι περίπου λίγο μετά το 1926, κι από κει και πέρα αποκρυσταλλώθηκε δογματικά με πρότυπο την ΕΣΣΔ. Η ελληνική ιστοριογραφία, περιορισμένη έτσι κι αλλιώς, μη δίνοντας σημασία στα τεκταινόμενα στο εσωτερικό του ΚΚΕ, δεν έχει μέχρι στιγμής αναδείξει αυτή την ενδιαφέρουσα συζήτηση της πρώτης φάσης, ούτε τις φορείς της.